

УДК 821.161.2

Н. Д. Парасін

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОД КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ
(на матеріалі поезій Т. Шевченка)**

У статті проаналізовано роль сенсорної лексики у формуванні різних типів підтекстової інформації поетичного дискурсу. Словосполучення з колірним компонентом допомагає розкодувати осередки предметного, етнічного, міфічного, символічного, соціального видів знань.

Ключові слова: сенсорна лексика, поетичний дискурс, знання, Т. Шевченко

Дослідження мови як певної системи репрезентації знань зв'язане з вивченням їх типології, формату, структурної організації, а також загальних принципів і ме-

ханізмів зіставлення когнітивних і мовних структур з точки зору основних пізнавальних процесів – концептуалізації і категоризації [1, с. 12]. Різні типи знання відображаються на різних рівнях тексту та об'єктивуються варіантними мовними формами, перш за все лексичними. Сенсорна лексика в художньому тексті вивчається насамперед у векторі естетичної й емоційної дії на читача і вираження авторської інтенції. Глибоке освоєння Т. Шевченком етнічно утверджених естетичних, тематичних, когнітивних аспектів кольоропозначень і їх авторське переосмислення уже неодноразово відзначали дослідники (Ю. Дядищева-Росовецька, А. Мойсієнко, Н. Слухай, Л. Шевченко та багато інших), проте значно менше уваги приділено сенсорній лексиці як засобу презентації інформації, поетична форма якої впливає на підсвідоме засвоєння і закріплення знань.

Ознака, виділена в результаті первинного, перцептивного сприйняття, являє собою складний природний, культурний і естетичний феномен. Його значення на сучасному етапі розвитку суспільства постійно зростає: це ціннісна, знакова, світоглядна структура, засіб рефлексії і комунікації, тому кольористика виступає пріоритетним об'єктом дослідження різних дисциплін. У сенсорній лексиці закладено високий рівень інформативності, що розкривається безпосередньо або кодується на рівні символних, образних, асоціативних зв'язків між мовними елементами.

Мета роботи – установити структуру сегмента підтекстового інформаційного поля, об'єктивованого лексикою на позначення кольору, в художньому дискурсі. Вирішення поставленої мети конкретизовано в окремих завданнях: виявити форми інформації в поезії Т. Шевченка; охарактеризувати способи мовної реалізації підтекстового інформаційного поля кольоративів.

Проектуючи структуру загальної філософської категорії «знання» на рівень художнього дискурсу, І. Р. Гальперін виділив у тексті 3 види інформації: 1) змістово-фактуальна – експліцитна інформація про факти, події; при її відтворенні використовуються здебільшого лексеми в їх предметно-логічних, словникових значеннях; 2) змістово-концептуальна інформація, що дає змогу читачеві виявити індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами і подіями, установити їх причинно-наслідкові зв'язки, значимість у соціальному, економічному, політичному житті тощо; 3) змістово-підтекстова інформація, сформована завдяки здатності мови породжувати асоціативні і конотативні значення, а також завдяки здатності мовних елементів «нарощувати» додаткові смисли у реченнях [2, с. 12].

У виявленні підтекстового тла художнього твору важлива роль належить сенсорній, зокрема колірній, лексиці. Вивчення онтології кольору заґрунтовано у визнанні того, що забарвлення є складовою комунікації загалом, колірна комунікація «являє собою психічні реакції, зв'язані з візуальним сприйняттям» [9, с. 313] і становить один з базових сегментів візуальної комунікації.

У результаті аналізу виділено окремі види підтекстової інформації, тобто відомостей, що супроводжують основне змістове навантаження твору, не входять до сюжетних компонентів, але дають додаткову інформацію про умови життя у хронотопній конкретизації.

Предметна інформація. Основою творчої діяльності виступає відображення дійсності в будь-якій її іпостасі – ситуативної, статичної, реальної, ілюзорної тощо.

Кожен твір – поетичний чи прозовий, науковий чи публіцистичний – базується на рефлексії знання про певні предмети, що оточують людину і мають для неї певне практичне значення. Предметна інформація зумовлює змістову канву і формує змістово-фактуальний рівень інформації, проте її «багатоповерхова» структура дає можливість вербалізувати різну за складністю інформацію, зокрема, побутові деталі, історичні факти, моральні настанови. Специфіка поетичного мовлення полягає в тому, що уже сам вибір предмету і включення його в художній світ твору є прийомом, який спричинює виникнення рефлексій іншого виду. Ідеться, зокрема, про синергетичну інформацію. «Як складова художнього світу, – зазначає Г. Ключек, – предмет виконує свою функцію, «працює» на «кінцевий результат». Такий предмет уже наділений художньою енергетикою» [4, с. 7]. Художня об'єктивізація і ретрансляція вибраних і зображених словом реалій дійсності є формами художнього твору, а значить, вони входять до складу поетики твору у вигляді змістових прийомів. Значимість змістового компонента поетичного твору для створення очікуваного реперитивного ефекту можна проілюструвати творами, у яких «техніка» немовби відсутня, представлено лише «зміст». Класичний зразок такого твору – «Садок вишневий коло хати» Т. Шевченка. «Твір повністю автологічний – реалії дійсності лише називаються, та із безкінечної кількості реалій дійсності поет вибрав і зазначив словом їх вельми обмежену кількість» [4, с. 8]. Відбувся вибір, у якому проявилось активне ціннісне ставлення автора до відображуваної дійсності [4, с. 8]. Отже, Г. Ключек виділив чи не основну стильову рису творчості Т. Шевченка – уміння акумулювати на предметному, позірному найпростішому рівні синергетичні рефлексії, здатні проявлятися у різних художніх ситуаціях.

Конкретизація художнього хронотопу об'єктивується частково за допомогою сенсорної лексики, і хоч загалом Т. Шевченко рідко вдається до опису побутових деталей, його твори цінні типовою інформацією високого рівня узагальнення: *гай зелений, темний, хата біленька, сорочка біла, могила синіє, біла хустина*.

У предметній інформації виділяються компоненти, асоційовані для сучасного реципієнта з **етнічними знаннями**. Уважне прочитання поезії розкриває моменти етнічного світосприйняття, заховані для сучасного читача в дрібних деталях. Так, ми уже згадували про білу хустину, яка виступає у поезії Т. Шевченка незмінним атрибутом жіночого одягу. Зауважимо, що поет не часто вдається до описів одягу персонажів, але лексему «хустина» можна вважати значимого для поета, адже вона використовується 22 рази [5, с. 1968] (для порівняння зазначимо, що більшою частотністю виділяється тільки «сорочка» (16 слововживань) [5, с. 1679], «свита» (34 слововживання) [5, с. 1567]. Підвищена увага автора Кобзаря хустини, вірогідно, підкреслюється її роллю в етнічному побуті і побутовій символізації. Так, жінки зазвичай ходили щодня в білій хустині, а в холодну пору року зав'язували дві хустини – білу і зверху ще якусь. Покійниць теж споряджали в останню дорогу ще донедавна у двох хустках – білій і чорній. Кольорові головні убори, з яких поширеними були, окрім хусток, очіпки, призначалися для свята: *Везе Марко Катерині Сукна дорогого, А батькові шитий пояс Шовку червоного, А наймиці на очіпок Парчі золотій І червону добру хустку З білою габою* [10, с. 341]. Біла хустина означала значно більше, аніж простий елемент одягу, її використовували при сватанні (якщо

дівчина погоджувалась виходити заміж, молодого пов'язувала хусткою): *У неділю не гуляла Та на шовки заробляла, Та хустину вишивала, Вишиваючи, співала..* [10, с. 279]. Т. Шевченко відтворює широкую колірну гаму хусток, щоправда, не прямо, а зазначаючи спосіб оздоблення: *мережана, мальованая, вишивана, шита, шита шовками, гаптована, мальованая* [5, с. 1968]. Біла хустка була атрибутом поховального обряду: *На новому хресті хустку Вітер розвіває...* [10, с. 281], символізуючи вищі, неперехідні цінності людського існування: *Молились, Молились щиро козаки, Як діти, щиро; не журились, Гадали тебе... а зробилось... Над козаками хусточки! Одно добро, одна слава – Біліє хустина, Та й ту знімуть...* [10, с. 156].

Релігійні знання. Незважаючи на кодифіковану в релігійній сфері заборону необґрунтованої символізації (згадаймо про боротьбу християнства з язичницьким символізмом, не викориненням і донині), у сакральній галузі чітко виявляється символізація перцептивної ознаки, зокрема, кольору. Широкого застосування набуло використання білого одягу, що віддзеркалюють твори Т. Шевченка: *А гость роззутий, Умитий з куці вихожав В одному білому хітоні, Мов намальований сів, І став велично на порозі, І, уклонившись, вітав Марію тихо* [11, с. 315]. Одяг білого кольору став у християнстві еталоном душевної і моральної довершеності, його використовували і використовують у чернецтві. Дівчат, що ще не прийняли постригу, а тільки готувались стати черницями, називали «бішцями» [8, с. 82]: *А Марина в сукні білій, Неначе білиця, Богу молиться та плаче, Замкнута в світлиці* [11, с. 104].

Про міфологізм Шевченкового мислення існує велика кількість наукової літератури, (Г. Грабович, Н. Слухай, І. Зварич та інші), тому зауважимо тільки, що міфологічне знання корелює у поезії Т. Шевченка з відомостями про найдавніший шласт вірувань, що відтворює генетичні корені розуміння світобудови. У векторі сенсорного відображення згадаємо про *блідоділиций круглоділиций місяць* [11, с. 256], *чорну мару* [11, с. 257], *чорних кружків* [10, с. 87], *чорну – білу хмару* [11, с. 165] та ін.

Супровідно з етнічними, міфологічними та іншими видами інформації, презентованої за участю сенсорної лексики, виявляються **символьні знання**, що можуть опиратися на народно-пісенні, біблійно-міфологічні тощо [7, с. 106], а відтак, як і всі попередні випадки, піддаються тільки умовному поділу і розмежуванню. Художня картина Шевченкової поезії, яка не мислиться без традиційних етноміфологічних образів калини і барвінку, високих трахтемирівських круч і могил-курганів, сивого Славути і славного Запорожжя [7, с. 105], стала символічною для сприйняття поетичного бачення пейзажу України в минулому. Проте разом з символікою сприйняття, спроектованою багаторазовим використанням митцем певних образів, картин тощо і їх типізацією, в тексті виявляється символіка уже прийнятих і усталених в етносі певних образів, значення яких не спричинене семантикою використаних для їх створення лексем. Так, «червона калина» є стереотипною сполукою, закріпленою довготривалим використанням в успішній народній творчості, про її відтворення, а не створення паново як окремого образу, вказує контекст, де «червона калина» не може бути червоною, бо насправді її цвіт має білий колір: *Зацігла в долині Червона калина, Ніби засміялась Дівчина-дитина* [11, с. 192]. У творах Т. Шевченка *червона калина* символізує дівочу красу, а подальший розвиток образу

приводить до паралелі з Україною [6, с. 293], чорні круки кричать, віщуючи лихо тощо. Прикметно, що майже завжди інформація, що підходить під характеристику «типова», виявляє багатозначність. Це стосується і указаних вище сполук з перцептивним компонентом. Разом із позначенням дівочої краси «червона калина» виконує роль символічної квітки смерті: *Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину* [10, с. 78]. На нашу думку, саме ця символічна ознака, підтримана прагматично значимого для селянина здатністю калини дуже швидко розростатися і захаращувати придатну для обробітку землю, виявилась сильнішою у часі, спричинила різноманітні забобони-трансформації на кшталт поширеного нині повір'я «Як на городі калина, то дівка заміж не вийде» і призвела до того, що нині майже ніде не садять калину на подвір'ях.

Соціальне знання. Колірна художня ознака здатна акумулювати відомості про суспільний уклад, станові характеристики тощо. Одним з найдавніших семантичних проявів кольоропозначення є його здатність визначати приналежність людини до певного соціального середовища через вказівку на колір одягу, матеріал для його виготовлення тощо, оскільки одяг в усі часи був яскравим показником майнового, а відтак і станового рівня. Тематикою творів Т. Шевченка зумовлено домінування сірого кольору, усвідомлене і підкреслене тавтологічно сполукою автором Кобзаря: *Мені байдуже За простих сірих сіромах, Вони і Господом забуті...* [11, с. 220]. Сіра свитка є не просто незначною деталлю одягу, а розкодує значно ширшу історичну етнічну інформацію: той, що належить до нижчих, небагатих прошарків суспільства, небагатий навіть серед подібних собі (сірома – здебільшого сирота, байстрюк), що за правилами громадського життя має певну межу, за яку вийти дуже непросто. Це, наприклад, усвідомлює герой поеми «Гайдамаки» Ярема, наголошуючи Оксані, що поки він не стане багатшим, їхні стосунки не можуть мати майбутнього: *Я тобі не пара; я в сірій свитині, А ти титарівна* [10, с. 143]. Сенсорні значення кольоратива в цьому контексті переростають у сенсорно-ментальні, наближаючи семантику кольоропозначення до метафоричної із значенням «той, що не має долі»: *А в іншого сіромахи Ні хати, ні поля, Тільки торба, а з торбини Виглядає доля, Мов дитинка...* [11, с. 287]. Зовсім іншою колірною гамою охарактеризовані свої ж таки, але обласкані долею співвітчизники: *Завзятий, У синій шапці, у жупані, В червоних, як калина, штанях, Навприсідки вліта козак Та ще й приспівує отак:* [11, с. 90], *Козацьке панство походить В киреях чорних, як один...* [10, с. 149], *У червоних черевиках, В зеленім жупані По світлиці походить, Як пава, як пані, Та з тобою розмовляє* [10, с. 258].

Отже, твори Т. Шевченка донесли до нашого покоління не тільки художню ідею, не тільки суголосні певним часам проблеми і позачасові загальнолюдські цінності, а й різні види інформації, сформованої за участю сенсорної лексики. У результаті аналізу виявлено осередки предметної, етнічної, релігійної, міфологічної, символічної, соціальної інформації, конкретизованої за рахунок сенсорної лексики. Обраний вектор дослідження логічно передбачає включення нового матеріалу і його зіставлення, що, окрім поглиблення етнокультурних відомостей, дасть змогу зробити певні узагальнення на рівні текстово-змістового викладу й ідіостилю окремих митців.

Література

1. *Болдырев Н. Н.* О типологии знаний и их репрезентации в языке / Н. Н. Болдырев // Типы знаний и их репрезентация в языке : Сб. науч. тр. Тамбовского гос. ун-та. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – С. 12–28.
2. *Гальперин И. Р.* Текст как субъект лексического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
3. *Дзикович С. А.* Эстетика онтологии. Эпистемологическая аналитика знания бытия / С. А. Дзикович. – М. : Издатель С. Дзикович, 2006. – 134 с.
4. *Клочек Г.* “Художній світ” як категоріальне поняття / Г. Клочек // Слово і час. – 2007. – № 9. – С. 3–14.
5. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / [Редакція й упорядкування Олега Львицького, Юрія Гавриша]. – Том четвертий. – Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. – Edmonton – Toronto, 2001. – 3230 с.
6. *Кононенко В.* Мова у контексті культури : [монографія] / В. Кононенко. – Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 390 с.
7. *Мойсієнко А.* Слово в апріорній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : / А. Мойсієнко. – К. : Видавництво «Правда Ярославичів», 1977. – 200 с.
8. Словник мови Шевченка : в двох томах / [авт.-уклад. В. С. Вапенко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1964 – Т. 1. – 484 с.
9. *Суздальцева С. Н.* Репрезентация чувственно-интеллектуальной информации на примере черного цвета / С. Н. Суздальцева // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 313–315.
10. *Тарас Шевченко.* Зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : Поезія 1837–1847. – 784 с.
11. *Тарас Шевченко.* Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003 – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 784 с.

Parasin N. D. Information package of color terms (based on the poetry of Shevchenko)

The article analyzes the role of sensory vocabulary in the formation of different types of auxiliary information of poetic discourse. The phrase of color components helps decode subject, ethnic, mythical, symbolic, social kinds of knowledge.

Key words: sensory vocabulary, poetic discourse, knowledge, Shevchenko.

Парасин Н. Д. Информационный код цветообозначений (на материале поэзии Т. Шевченко)

В статье проанализирована роль сенсорной лексики в формировании различных типов подтекстовой информации поэтического дискурса. Словосочетание с цветовым компонентом помогает декодировать предметный, этнический, мифический, символичный, социальный виды знаний.

Ключевые слова: сенсорная лексика, поэтический дискурс, знания, Т. Шевченко.